

**CABARAN KERJASAMA EKONOMI MALAYSIA DAN INDONESIA
DALAM PELABURAN DAN PERDAGANGAN ERA TUN MAHATHIR
MOHAMAD (1981-2003)**

*(The Challenges of Malaysia-Indonesia Economic Cooperation in Investments
and Trade during the Tun Mahathir Mohamad Era (1981-2003))*

Mohamad Akmal

ABSTRAK

Kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia era Tun Mahathir membangun dengan pesat terutama dalam sektor pelaburan dan perdagangan. Kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia banyak memfokuskan dalam sektor perladangan iaitu kelapa sawit dan getah. Indonesia mempunyai keluasan wilayah yang luas dan guna tenaga yang ramai menyebabkan Malaysia memilih Indonesia sebagai kawasan pelaburan terutama dalam sektor perladangan. Objektif kajian adalah mengkaji cabaran kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia dalam aktiviti pelaburan dan perdagangan ketika era Tun Mahathir. Kajian akan menganalisis hubungan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia era Tun Mahathir dan membincangkan cabaran yang dihadapi dalam kerjasama ekonomi kedua-dua negara. Kaedah metodologi yang digunakan adalah kualitatif dan pendekatan analisis sejarah untuk mengenal pasti sesuatu dasar berpandukan analisis dokumen. Data yang digunakan adalah data yang diperolehi melalui sumber primer dan sumber sekunder. Hasil kajian mendapati bahawa di era Tun Mahathir kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia lebih memfokuskan kepada aktiviti ekonomi hulu dan hiliran dalam sektor perladangan. Selain itu, cabaran utama yang dihadapi dalam hubungan ekonomi Malaysia dan Indonesia adalah ketika era Krisis Ekonomi Asia 1997 yang memberi kesan kepada pelaburan dan perdagangan Malaysia di Indonesia. Kajian menyimpulkan bahawa persekitaran ekonomi dunia mempengaruhi hubungan ekonomi Malaysia dan Indonesia di era Tun Mahathir terutama ketika Krisis Ekonomi Asia 1997.

Kata kunci: Perdagangan, Pelaburan, Ekonomi, Malaysia, Indonesia

ABSTRACT

Economic cooperation between Malaysia and Indonesia grew rapidly during the Tun Mahathir era, especially in the investment and trade sectors. Malaysia-Indonesia economic cooperation is mainly focused on the palm oil and rubber plantation sectors. Indonesia, with its vast areas of land and numbers of manpower, made it a suitable investment target for Malaysia, especially in the plantation sector. The objective to study the challenges of Malaysia and Indonesia's economic cooperation in investment and trading activities during the Tun Mahathir era. The study will analyze the relationship between Malaysia and Indonesia's economic cooperation during Tun Mahathir era and discuss the challenges of economic cooperation. The study used qualitative methods and historical analysis approach to identify a policy based on document analysis. The data were analyzed obtained through primary and secondary sources. The findings show that during the Tun Mahathir era, Malaysia-Indonesia economic cooperation focused on

upstream and downstream economic activities in the economic sector. Furthermore, the main challenge to Malaysian-Indonesian economic cooperation was facing Asian economic crisis of 1997, which affected Malaysian trade and investment in Indonesia. The study concludes that the world economic environment affects Malaysia and Indonesia's economic relations under Tun Mahathir especially during the 1997 Asian Economic Crisis.

Keywords: Trade, Investment, Economic, Malaysia, Indonesia

PENDAHULUAN

Modenisasi ekonomi perdagangan dunia telah merubah corak kerjasama ekonomi dalam hubungan bilateral. Di era perdagangan 1980-an, Paul Krugman telah mendefinisikan teori perdagangan lama dan baharu yang telah mengubah corak perdagangan dunia. Teori perdagangan lama adalah perdagangan yang berlaku pada era 1960-an melibatkan sistem barter iaitu pertukaran barangan dalam perdagangan dan mengeksport lebih makanan atau barangan dan mengimport barangan keperluan yang tidak terdapat dalam negara. Dalam era globalisasi, teori perdagangan baharu mula dipraktikan oleh semua negara dengan perdagangan mengfokuskan kepada produksi berskala besar dan mempunyai abiliti yang sama terutama dalam barang perindustrian dan pemprosesan bahan mentah kepada produk yang mula membangun awal 1980-an.

Hubungan bilateral Malaysia dan Indonesia mempunyai sejarah yang panjang dan mempunyai persamaan dari segi sosio-budaya, sosio-ekonomi dan juga sumber ekonomi yang sama. Malaysia melihat kerjasama ekonomi dengan Indonesia terutama dalam pelaburan peladangan dan perdagangan ekonomi adalah penting walaupun bukan sebagai dagangan utama. Pada era Tun Mahathir menjadi Perdana Menteri Malaysia pada tahun 1981, dasar dan pembangunan ekonomi menjadi fokus utama. Ini dibuktikan dengan perkembangan dasar-dasar ekonomi yang dimajukan oleh kerajaan seperti Dasar Perindustrian, Dasar Penswastaaan, Dasar Pandang ke Timur dan beberapa lagi dasar berkaitan dengan kemajuan dan pembangunan ekonomi. Peranan kerajaan sebagai pembuat dasar kepada konglomerat dan sektor swasta Malaysia penting bagi menjana pendapatan ekonomi Malaysia.

Malaysia telah menjadikan Indonesia sebagai sektor pelaburan dalam aktiviti perladangan kerana faktor geografi, keluasan negara dan guna tenaga yang lebih ramai menjadi prospek dalam pelaburan dalam komoditi perladangan. Syarikat-syarikat swasta Malaysia mula menjadikan Indonesia sebagai kawasan pelaburan dalam sektor perladangan. Namun begitu, suasana politik, ekonomi dan keselamatan telah menjadi cabaran utama kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia dalam aktiviti pelaburan ekonomi dan perdagangan. Kajian ini akan membincangkan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia di era Tun Mahathir dalam menganalisis cabaran yang dihadapi sepanjang tahun 1981 sehingga 2003.

SOROTAN KARYA

Terdapat beberapa pengkaji yang mengkaji hubungan kerjasama Malaysia dan Indonesia. Namun begitu, tidak banyak kajian menyentuh isu hubungan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia terutama dalam memperihalkan isu dan cabaran hubungan ekonomi kedua-dua negara. Antara artikel yang dipilih adalah Kerjasama dan konflik dalam hubungan Malaysia-Indonesia oleh Ruhanas Harun (2005) memperihalkan hubungan kerjasama luaran dan dalaman. Artikel ini membincangkan beberapa rentetan konflik di antara dua negara ini

bermula daripada isu semasa konfrontasi sehingga pasca konfrontasi seperti isu Tenaga Kerja Indonesia (TKI), tuntutan wilayah dan lain-lain. Dalam artikel ini juga turut membincangkan hal-hal berkaitan kerjasama sosial dan kebudayaan antara dua negara (Ruhanas, 2005: 49-73). Selain itu, artikel ini juga turut memperihalkan hubungan Malaysia dan Indonesia ketika era Tun Mahathir daripada aspek dasar luar kedua-dua negara. Namun begitu, artikel ini tidak membincangkan secara terperinci daripada aspek hubungan kerjasama ekonomi yang dijalankan oleh Malaysia dan Indonesia.

Jika Ruhanas Harun (2005) membincangkan hubungan kerjasama luaran dan dalaman Malaysia dan Indonesia, berbeza dengan artikel Malaysia-Indonesia: Pengalaman hubungan dua negara serumpun oleh Rohani & Zulhilmi Paidi (2012) membincangkan geo-politik kedua-dua negara ini berdasarkan faktor sejarah daripada kepulauan negara Melayu sehingga ke era peristiwa konfrontasi dan pasca konfrontasi. Perbincangan menjurus kepada peranan dasar kedua-dua negara dalam menjaga kelangsungan negara dan kepentingan negara yang diambil oleh kedua-dua pemimpin. Tindakan dan pelaksanaan dasar dalam sesuatu isu dalam hubungan Malaysia dan Indonesia diperdebatkan untuk melihat kronologi hubungan kedua-dua negara (Rohani & Zulhilmi, 2012: 223-235). Namun demikian, hubungan kedua-dua negara dalam aspek ekonomi tidak dibincangkan secara terperinci. Artikel ini lebih membincangkan aspek politik dan keselamatan kedua-dua negara.

Rekonsiliasi hubungan Malaysia-Indonesia dalam konteks regionalism Asia Tenggara oleh Mohamad Rodzi, Abd Ghapa, Zubaidah dan Azharudin (2013). Kajian ini menumpukan rekonsiliasi dalam hubungan Malaysia-Indonesia sebagai satu strategi penyelesaian konflik antara negara. Rekonsiliasi adalah bahagian penting diplomasi *track-two* yang memberi fokus kepada *people to people relation* dalam menyelesaikan konflik yang berlaku. Pendekatan ini dilihat berorientasikan diplomasi yang bersifat *bottom-up* bagi menampung kelemahan pendekatan yang sebelum ini iaitu *top-down* yang dilihat gagal dalam menyelesaikan konflik Malaysia dan Indonesia (Mohamad Rodzi et al. 2013: 177-197). Kajian ini juga menjadikan isu-isu konflik yang berlaku antara kedua-dua negara sebagai contoh kegagalan diplomasi sebelum ini. Selain itu, artikel ini juga turut menyentuh kerjasama politik dan ekonomi kedua-dua negara. Namun demikian, perbincangan kerjasama ekonomi kedua-dua negara lebih bersifat umum kurang memfokuskan secara mendalam kerjasama dan perjanjian dalam ekonomi yang dijalankan oleh kedua-dua negara.

Berdasarkan pemerhatian, kajian berkaitan hubungan ekonomi Malaysia-Indonesia yang sebelum ini banyak memfokuskan hubungan kedua-dua negara berasaskan konflik dan penyelesaian. Selain itu, kajian lain juga banyak tertumpu kepada sejarah hubungan Malaysia-Indonesia dari aspek politik, keselamatan dan kebudayaan, kurang kajian berkenaan kerjasama ekonomi jika dibincang lebih bersifat umum. Beberapa isu terabai dalam kajian hubungan Malaysia dan Indonesia yang tidak begitu fokus dalam membincangkan hubungan ekonomi kedua-dua negara. Kajian cabaran kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia terutama era Tun Mahathir menjadi kajian penting perkembangan hubungan ekonomi Malaysia dan Indonesia terutama dalam sektor pelaburan dan perdagangan.

METODOLOGI KAJIAN

Kaedah kajian yang digunakan adalah kualitatif dan pendekatan analisis sejarah untuk mengenal pasti sesuatu dasar berpandukan analisis dokumen, temubual dan kajian perpustakaan. Kajian dokumen diaplikasikan melalui analisis kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia dalam bidang pelaburan dan perdagangan. Teknik kajian kualitatif yang dilakukan adalah berdasarkan data dokumen dan analisis kandungan dokumen. Data yang digunakan

adalah data yang diperolehi melalui sumber primer dan sumber sekunder. Sumber primer adalah daripada dokumen kerajaan iaitu rekod pejabat luar dan Komenwel serta surat-surat dan draf perjanjian ekonomi antara Malaysia dan Indonesia. Selain itu, ucapan-ucapan terbitan kerajaan dan kertas-kertas peribadi berkaitan dengan dasar luar dan perdagangan turut menjadi bahan analisis pengkaji. Bahan-bahan bagi sumber primer dan sekunder diperolehi daripada Arkib Negara Malaysia, Perpustakaan UPSI, Perpustakaan Universiti Malaya, Wisma Putra, Putrajaya dan Kementerian Luar Indonesia, Jakarta.

HUBUNGAN KERJASAMA EKONOMI PERDAGANGAN DAN PELABURAN MALAYSIA DAN INDONESIA

Terdapat empat kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia yang diasaskan dan diperkukuhkan dalam meningkatkan perdagangan dan pelaburan ekonomi pada era Tun Mahathir. Pertama, dasar dalam hubungan perdagangan Malaysia dan Indonesia. Kedua, kerjasama ekonomi diperingkat wilayah Malaysia dan Indonesia. Ketiga, kerjasama ekonomi dalam perdagangan dan pelaburan Malaysia di Indonesia dan keempat, peranan ASEAN dalam kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia.

Kerjasama ekonomi di era awal Tun Mahathir dengan Indonesia telah memberi tumpuan kepada kerjasama ekonomi dalam sektor pelaburan dan perniagaan dalam wilayah-wilayah utama di Malaysia dan Indonesia. Di awal 1990-an, kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia mengfokuskan kerjasama serantau dan juga menyediakan inisiatif peluang pelaburan diantara kedua-dua negara.

Pada 22 Januari 1991, Perjanjian mengenai pengelakkan pengecualian cukai dua kali telah dijalankan antara Malaysia dan Indonesia. Perjanjian mengelakkan cukai dua kali dilaksanakan bagi mengelakkan berlakunya cukai dua kali ke atas pendapatan antarabangsa seperti keuntungan perniagaan, dividen, faedah dan royalti yang diperolehi di sebuah negara dan dikirimkan ke negara lain. Ini akan menghapuskan halangan cukai ke atas perdagangan dan pelaburan antarabangsa. Perjanjian ini juga memperuntukkan pertukaran maklumat mengenai pendapatan yang berkaitan dan hanya berguna untuk mencegah pengelakkan cukai pendapatan. Di bawah perjanjian ini, keuntungan perniagaan akan dikenakan cukai di negara di mana perusahaan itu ditempatkan. Jika perusahaan itu dijalankan melalui organisasi perniagaan tetap di satu lagi negara, maka cukai adalah dikenakan dinegara yang satu lagi. Keuntungan daripada pengangkutan laut dan udara yang diselia dalam lalu lintas antarabangsa akan dikenakan cukai di negara di mana pengurusan dan pengawalan syarikat itu dijalankan. Negara pemastautin bersetuju dengan pemberian kredit bagi melepaskan cukai. Perjanjian ini memberi faedah ke atas pinjaman-pinjaman dan royalti di bidang industri atau teknikal yang diperolehi dari Malaysia oleh penduduk negara lain. Melalui perjanjian ini, sistem cukai lebih efektif, tambahan pula kedua-dua negara mempunyai pelaburan di Malaysia dan Indonesia.

Pembangunan ekonomi Malaysia dan Indonesia yang semakin meningkat setiap tahun telah memberi petanda positif dalam sektor pelaburan kedua-dua negara. Di antara inisiatif mekanisme menarik pelaburan kedua-dua negara melalui Perjanjian Jaminan Pelaburan. Perjanjian Jaminan Pelaburan (IGA) yang dilaksanakan pada 22 Januari 1994 adalah bertujuan melindungi kepentingan pelabur-pelabur daripada risiko bukan perdagangan seperti pengambilan milik dan pemilikan negara dan bagi membenarkan pengiriman dan pemindahan modal. Malaysia negara yang sedang membangun menjadikan IGA membantu mempercepatkan kegiatan perindustrian dengan menggalakkan kemasukan modal asing. Secara umumnya, IGA yang menghalang tindakan yang sewenang-wenangnya oleh negara penerima, akan menambahkan keyakinan pelabur-pelabur asing. Perjanjian Jaminan Pelaburan

(IGA) ini telah memberi keyakinan kepada kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia terutama kepada pelabur Indonesia dan Malaysia yang ingin melakukan pelaburan ekonomi. Jaminan tidak berlakunya pengambilan milik atau pemilikan negara kecuali atas proses undang-undang dan bayaran pampasan telah memberi keyakinan kepada pelabur Indonesia dan Malaysia menjalankan pelaburan. Selain itu, IGA juga memberi jaminan kebenaran bagi mengirim atau memindahkan keuntungan atau modal di atas pelaburan dalam mana-mana mata wang yang boleh digunakan dengan mudah. Ini telah memberi keyakinan kepada pelaburan Malaysia mahupun Indonesia berkerjasama dalam ekonomi kerana mempunyai perjanjian yang mengikat. Keadaan ini telah membawa kepada kerjasama ekonomoi yang lebih jauh terutama diperingkat wilayah di Malaysia dan Indonesia.

Kerjasama Ekonomi Diperingkat Wilayah Malaysia dan Indonesia

Hubungan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia sudah mengalami fasa yang baharu tertumpu dalam kerjasama konteks wilayah di rantau ASEAN yang melibatkan negara-negara Asia Tenggara yang lain. Pembentukan wilayah kerjasama seperti Pertumbuhan Segi Tiga Indonesia-Malaysia-Thailand (IMT-GT), Wilayah Kerjasama Brunei, Indonesia, Malaysia dan Filipina (BIMP-EAGA) dan Wilayah Kerjasama Singapura-Johor-Kepulauan Riau (SIJORI) dapat pertingkatkan kerjasama ekonomi diperingkat serantau.

Pertumbuhan Segi Tiga Indonesia-Malaysia-Thailand (IMT-GT) yang ditubuhkan pada Julai 1993 adalah sebahagian cadangan oleh Tun Mahathir. IMT-GT telah melibatkan rangkaian kerjasama ekonomi tiga negara meliputi wilayah-wilayah Sumatera Indonesia iaitu Sumatera Utara, Aceh, Sumatera Barat, Riau, Jambi dan Bangkulu. Manakala Wilayah Selatan Thailand yang terlibat ialah Songkhla, Satun, Narathiwat, Yala dan Pattani serta Semenanjung Malaysia iaitu Kedah, Perlis, Perak, Pulau Pinang dan Selangor (Habibah, Hamzah & Ari Kurnia 2009). Pada 15 Jun 1994, Indonesia, Malaysia dan Thailand turut menandatangani persetujuan perdagangan dan pelaburan swasta untuk meningkatkan kerjasama IMT-GT. Pertumbuhan IMT-GT bertujuan mempercepatkan pertumbuhan ekonomi, selain membantu pembangunan ekonomi serantau dengan mengeksplorasi dasar dan perbandingan ekonomi. Sektor yang diketengahkan dalam IMT-GT adalah pelancongan, prasarana, perdagangan, perindustrian, pertanian dan pembangunan sumber manusia. Selain itu, jaringan ekonomi antara negara dalam IMG-GT dapat dipermudahkan dengan meningkatkan perkhidmatan pengangkutan udara antara bandar di negeri dan provinsi yang terlibat seperti penerbangan KLIA dan Medan, Pekanbaru, Padang, Palembang dan Hat Yai. Dalam IMG-GT, beberapa usaha mempertingkatkan peluang niaga di wilayah IMG-GT begitu aktif dijalankan. Misalnya perbincangan peluang-peluang perniagaan di Sumatera dalam rangka kerjasam IMG-GT. Pada 18 April 1996, Perbincangan peluang niaga di Sumatera dijalankan melibatkan seramai 32 orang pegawai dan perniaga dari Sumatera serta 21 orang perniaga dari Johor, Melaka dan Negeri Sembilan merupakan suatu langkah yang baik meluaskan rangkaian perniagaan ("Seminar terokai niaga,"1996).

Selain itu, terdapat juga kerjasama Wilayah Singapura-Johor-Kepulauan Riau (SIJORI) telah diumumkan sejak tahun 1989 oleh Timbalan Perdana Menteri Singapura iaitu Goh Chok Tong Namun begitu, perjenamaan semula telah dilakukan pada 17 Disember 1994 melalui perjanjian bersama oleh wakil Singapura iaitu Lee Hsien Long, Timbalan Perdana Menteri Singapura, Rafidah Aziz, Menteri Perdagangan Antarabangsa dan Industri Malaysia dan Hortono, Menteri Penyelarasan Perdagangan dan Industri Indonesia. Kerjasama ketiga-tiga wilayah ini saling melengkapi antara satu sama lain iaitu Kepulauan Riau dengan zon bebas cukai eksport Batam, Singapura dan Johor. SIJORI telah menengahkan Singapura

sebagai pusat perdagangan, logistik dan perkapalan dan terintegrasi dengan Johor dan Kepulauan Riau sebagai pusat industri pertengahan, pelancongan, pertanian, minyak dan gas. Jaringan strategik ini memudahkan pembangunan wilayah kerana wujudnya pengkhususan dan kelebihan masing-masing (Habibah, Hamzah & Ari Kurnia, 2009).

Hubungan kerjasama ekonomi Wilayah Semenanjung Malaysia dan Wilayah Sumatera telah wujud sejak awal kemerdekaan negara lagi. Kini, sektor perdagangan ekonomi kedua-dua wilayah ini sangat aktif sehingga pada 15 Jun 1997, Suharto dan Tun Mahathir pernah mencadangkan Jambatan rentang Selat Melaka bagi menghubungkan Semenanjung Malaysia dan Sumatera ("Jambatan rentang Selat Melaka,"1997). Namun projek berkenaan tidak mencapai kata sepakat sehingga hari ini. Kerjasama SIJORI terutama berkaitan projek Pulau Batam mendapat sambutan yang menggalakkan daripada pihak Indonesia. Kerajaan Indonesia telah meluaskan ke seluruh gugusan Riau daerah kemajuan yang semakin penting di luar Pulau Jawa. Pelaburan di wilayah Riau telah mencapai lebih AS\$ 6 billion dolar pelaburan dalam SIJORI. Menurut Muhyiddin Yasin, Menteri Besar Johor ketika itu melihat SIJORI dapat membantu Johor menjadi pusat pelaburan penting dengan kepesatan pertumbuhan ekonomi di rantau Asia Pasifik yang meliputi Asia Tenggara yang subur telah mencetuskan kerjasama jaringan SIJORI ("Dapat Bantu Johor,"1990).

Di kawasan Borneo Malaysia, Wilayah Kerjasama Brunei, Indonesia, Malaysia dan Filipina (BIMP-EAGA) telah ditubuhkan pada tahun 1994. Presiden Filipina, Fidel Ramos memainkan peranan penting dalam penubuhan kerjasama BIMP-EAGA yang mencadangkannya dalam mesyuarat ASEAN pada tahun 1993. Presiden Ramos juga turut membincangkan tentang BIMP-EAGA bersama Tun Mahathir semasa lawatan beliau ke Kuala Lumpur. Selain itu, terdapat beberapa ahli perniagaan dari Mindanao pergi ke Sulawesi dan Sarawak untuk membentuk jaringan ekonomi. BIMP-EAGA meliputi kawasan kerjasama Brunei, wilayah Indonesia iaitu Kalimantan, Sulawesi, Maluku dan Irian Barat, Wilayah Malaysia Borneo iaitu Sabah, Sarawak dan Labuan dan Wilayah Filipina iaitu Mindanao dan Pahlawan Filipina. Pada 26 Mac 1994, Menteri-Menteri Perdagangan dari Brunei, Indonesia, Malaysia dan Filipina menandatangani perjanjian kerjasama ekonomi di bawah segitiga pertumbuhan dikalangan keempat-empat negara ASEAN ("Segitiga Terbaru,"1994). Perjanjian ini berperanan membangunkan ekonomi dan sosial negara anggota terutama dalam bidang kompetitif termasuk industri berasaskan pertanian, pelancongan dan kemudahan infrastruktur. Selain itu, keutamaan diberi kepada pelaksanaan projek industri minyak kelapa dara, industri halia, projek daging halal, kelompok, industri berasaskan minyak sawit dan perkhidmatan pembangunan perniagaan. Kalimantan Barat, Indonesia yang kaya dengan hasil bumi telah mengambil peluang dalam BIMP-EAGA untuk menarik pelabur asing terutama daripada negara jiran yang membabitkan Kalimantan, Sarawak dan Mindanao (Kalimantan Barat, 1994). Secara umumnya, kerjasama segi tiga yang melibatkan Malaysia dan Indonesia telah membantu membangunkan pembangunan ekonomi di seluruh wilayah yang tidak terhad di Kuala Lumpur dan Jakarta sahaja. Wilayah-wilayah Malaysia seperti Semenanjung Malaysia dan Borneo Sabah dan Sarawak telah berjaya meluaskan lagi rangkaian ekonomi dengan Indonesia di Wilayah Sumatera, Riau, Sulawesi, dan Kalimantan. Ini telah memberi peluang dan galakkan dalam pelaburan ekonomi kedua-dua negara berdasarkan kerjasama wilayah. Namun begitu, pandangan berbeza yang dilontarkan oleh Dorodjatun yang menyatakan bahawa projek-projek melibatkan hubungan wilayah hanya berjaya diperingkat kerajaan tetapi tidak diperingkat pelaburan swasta yang masih kurang keyakinan terhadap pelaburan wilayah (Dorodjatun Kuntjoro, Temubual Persendirian, Julai 11, 2018).

Pelaburan Ekonomi Malaysia di Indonesia

Di era awal 1990-an, Banyak firma-firma daripada Malaysia membuat pelaburan dalam aktiviti perladangan kelapa sawit di Indonesia. Di antaranya, Lembaga Tabung Haji Malaysia pertama kalinya membuka pelaburan di luar Malaysia dengan membuka ladang kelapa sawit seluas 83,000 hektar di Riau, Indonesia. Ladang dibuka secara usahasama dengan sebuah syarikat daripada Indonesia (“Tabung Haji Labor,” 1995). Begitu juga, dua syarikat tempatan Indonesia iaitu PT Nugra Santana dan PT Moswaren berkerjasama dengan Syarikat daripada Malaysia dalam membuka 400,000 hektar ladang kelapa sawit di Irian Jaya. Pelaburan bersama itu, telah membuka ladang kelapa sawit dengan kos berjumlah AS\$180 juta dolar sejak Jun 1995 (“Oil Palm Investment,” 1995). Selain itu, Syarikat-syarikat besar seperti Guthrie juga sudah mula bertapak di Indonesia sejak 1991. Guthrie bukan sahaja menjalankan sektor perladangan di Indonesia sahaja malah turut melabur dalam projek sektor hartanah dan kejuruteraan dengan nilai projek sebanyak AS\$260 juta dolar pada tahun 1991. Dalam sektor perladangan kelapa sawit, Guthrie turut mengadakan kerjasama dengan syarikat tempatan iaitu PT Magna Kerta Raharja. Pelaburan Guthrie dari tahun 1991 sehingga tahun 2000, telah berjaya menghasilkan 600,000 metrik tan minyak sawit hasil perladangan di Indonesia (“Guthrie Keen to buy,” 2001).

Sektor perladangan terutama kelapa sawit merupakan pelaburan popular syarikat Malaysia di Indonesia. Komoditi kelapa sawit mempunyai nilai tambah yang tinggi dalam ekonomi negara melalui pembangunan huluan dan hiliran industri sawit. Golden Hope antara syarikat yang menjalankan pelaburan sektor kelapa sawit di Indonesia dengan nilai pelaburan 600 juta ringgit dengan keluasan 700,000 hektar di Kalimantan Barat pada tahun 1996 (Golden hope in RM\$600m,” 1996). Selain itu, Syarikat Kuala Lumpur Kepong Berhad (KLK) turut menjadikan Kepulauan Belitung, Indonesia sebagai kawasan pelaburan perladangan kelapa sawit. KLK telah membangunkan 14,000 hektar dalam kelapa sawit di Kepulauan Belitung pada tahun 1994 (“KLK To Developing Land,” 1994). Pelaburan KLK di Indonesia tidak terhad kepada sektor perladangan sahaja malah turut membuka kilang memproses sawit. Sehingga tahun 2001, KLK telah menambah dua lagi kilang memproses sawit untuk produk hiliran dengan nilai 60 juta ringgit (“Kuala Lumpur Kepong to Build,” 2001).

Kepentingan ekonomi Malaysia terhadap Indonesia bukan sahaja terhadap sumber ekonomi geografi dan wilayah yang luas untuk pelaburan perladangan di Indonesia, malah dalam membekalkan pekerja daripada Indonesia ke Malaysia. Pada 1991, Tun Ghafar Baba iaitu Timbalan Perdana Menteri Malaysia terpaksa mengambil pekerja Indonesia untuk menampung permintaan pekerja dalam sektor industri dan perladangan. Selain itu, pada tahun 1994, Menteri Pembangunan Luar Bandar, Senator Anuar Musa turun menyatakan untuk mengambil sekurang-kurangnya 17,000 pekerja asing dalam membantu mengatasi masalah kekurangan serius terutama dalam sektor perladangan (“Malaysia mahu mengambil 17000,” 1994). Faktor penarikan telah menyebabkan pekerja Indonesia tertarik berkerja di ladang di Malaysia. Ini ditambah dengan kadar inflasi kurang daripada 5 peratus dan kurangnya minat pekerja tempatan Malaysia dalam sektor ladang menyebabkan pekerja asing memenuhi pekerjaan tersebut. Kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia pada tahun 1981 sehingga 1997 dalam pelaburan ekonomi dan sumber manusia memberikan faedah bersama. Malaysia mengambil peluang wilayah yang luas untuk membuka ladang dengan kos yang lebih jimat dari segi guna tenaga yang ramai di Indonesia. Selain itu, kita juga memerlukan guna tenaga daripada Indonesia dalam sektor perladangan, pembinaan dan perindustrian di dalam negara.

Peranan ASEAN Dalam Kerjasama Ekonomi Malaysia dan Indonesia

Hubungan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia tidak sahaja terhad kepada hubungan bilateral malah pada awal 1990 ASEAN juga telah membuka strategi baru dalam perdagangan. ASEAN telah menandatangani Perjanjian Kawasan Perdagangan Bebas ASEAN (AFTA). AFTA telah ditubuhkan pada 1992 ditandatangani oleh enam buah negara iaitu Brunei, Indonesia, Malaysia, Filipina, Singapura dan Thailand dikenali sebagai ASEAN-6. Di antara objektif utama penubuhan AFTA adalah untuk mewujudkan pasaran tunggal dan pusat pengeluaran serantau. Selain itu, AFTA juga sebagai landasan menarik pelaburan asing dan mengembangkan perdagangan dan pelaburan intra-ASEAN (Nik Rozana et al. 2015). Di antara inisiatif yang diperkenalkan ialah *Skim Common Effective Preferential Tariff (CEPT)* bawah AFTA merupakan mekanisme utama yang diguna pakai oleh ASEAN untuk merealisasikan hasrat perdagangan bebas. AFTA melalui skim CEPT ini juga merupakan satu langkah yang diambil bagi menyediakan rantau ini menghadapi cabaran daripada liberalisasi yang berlaku secara global. Ini bertujuan untuk menghapuskan tarif ke atas perdagangan intra-ASEAN melalui pengurangan tarif yang progresif.

Selain itu, penglibatan aktif Presiden Suharto dalam APEC sebagai tuan rumah tahun 1994 kumpulan kerjasama ekonomi Asia-Pasifik sebagai suatu kejayaan dalam Deklarasi Bogor. Suharto berjaya meyakinkan rakan-rakan sejawatnya termasuk Tun Mahathir mengenai peranan APEC yang pada mulanya agak sangsi terhadap komitmen politik negara. Dalam deklarasi Bogor 1994, 18 negara ahli memberikan komitmen terhadap sasaran pelaburan dan perdagangan bebas pada tahun 2020 bagi negara membangun dan 2010 bagi negara maju. Liberalisasi Perdagangan merupakan suatu pembaharuan ekonomi untuk memastikan negara ahli mendapat autonomi dalam perdagangan berdasarkan kaedah dan sasaran yang ditetapkan oleh negara ahli ("APEC Background,"1998). Namun begitu, globalisasi ekonomi turut membawa kepada terdedahnya sektor kewangan sesebuah negara yang akan menyebabkan berlakunya krisis ekonomi. Malaysia dan Indonesia diantara negara rantau Asia Pasifik yang mengalami krisis ekonomi 1997 akibat daripada kerancakan ekonomi global.

Berdasarkan keempat-empat kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia dalam dasar, pelaburan dan perdagangan, kerjasama wilayah dan ASEAN era Tun Mahathir menunjukkan komitmen hubungan kedua-dua negara begitu aktif dalam memajukan ekonomi. Ini memberi kesan yang positif terhadap perkembangan ekonomi. Namun begitu, terdapat juga cabaran kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia yang perlu dihadapi. Ini memerlukan langkah dan tindakan yang efektif bagi memastikan hubungan kerjasama ekonomi terutama dalam pelaburan dan perdagangan berjalan dengan lancar.

CABARAN KERJASAMA EKONOMI MALAYSIA DAN INDONESIA 1981-2003

Kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia turut menghadapi cabaran dalam dunia ekonomi yang mencabar kini. Masalah politik, ekonomi dan sosial dalam dan luar negara ternyata memberi kesan kepada kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia. Keadaan ini merupakan cabaran dalam membangunkan kerjasama ekonomi kedua-dua negara yang sedia terjalin. Di era Tun Mahathir, terdapat lima cabaran utama dalam kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia iaitu pertama, krisis ekonomi Asia 1997. Kedua, kesan krisis ekonomi terhadap Malaysia dan Indonesia. Ketiga, hubungan politik Malaysia dan Indonesia. Keempat, kesan terhadap pelaburan dan perdagangan ketika krisis ekonomi 1997 dan kelima, masalah jerebu di Malaysia dan Indonesia.

Krisis Ekonomi Malaysia dan Indonesia 1997

kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia pada tahun 1997 telah mengalami suatu krisis buruk yang telah memberi kesan terhadap ekonomi kedua-dua negara. Krisis ekonomi 1997 bermula apabila jatuhnya nilai Baht pada Julai 1997 menyebabkan berlaku krisis mata wang dan membawa kepada kemelesetan ekonomi. Malaysia turut menghadapi krisis mata wang termasuk Thailand, Korea Selatan dan Indonesia (Jomo, K.S., 2001).

Terdapat beberapa pandangan mengenai punca berlakunya krisis ekonomi di Malaysia dan Indonesia. Di antara punca berlakunya krisis ekonomi di Malaysia pada 1997 adalah akibat spekulator mata wang. Spekulator mata wang iaitu George Soros adalah pesalah utama kepada kegagalan mata wang Ringgit Malaysia (James Chin, 1998). Selain itu, terdapat juga yang menyatakan sebab kegawatan ekonomi ialah liberalisasi kewangan bukannya peraturan yang berlebihan dimana menyaksikan kemasukan simpanan asing ke dalam pasaran domestik yang tinggi dan akhirnya menyebabkan inflasi saham dan harga hartanah (Jomo K.S., 1998).

Selain itu, faktor nepotism dan skandal rasuah juga turut menyumbang kepada krisis ekonomi. Namun dinafikan oleh Tun Mahathir mengatakan kebangkrapan negara-negara Asia secara tiba-tiba dan bersama bukanlah kerana pemerintah yang terlibat korupsi, kronik kapitalism dan nepotism tetapi kerana spekulator mata wang yang mencari keuntungan sehingga menjadi mata wang negara-negara Asia jatuh dan tidak dapat membayar hutang (Lilik Salamah, 2001).

“ We don't like cronyism. We don't practise cronyism. Unfortunately the person who practised cronyism, is the person (Anwar). Who accused us of cronyism and we can show that. Due to the accusation, I published the names of the people who benefited from the privatizations. And it can be seen that it was not my friends but it's more his friends. ”-Tun Mahathir Mohamad

Selain itu, kerugian syarikat-syarikat utama Malaysia ketika krisis ekonomi turut menjejaskan pembangunan ekonomi negara. Sektor korporat turut mengalami kegawatan ekonomi seperti Syarikat Renong, MRCB, Lion Group dan Perbadanan Johor secara teknikalnya mengalami bankrap (Mohd Nazari, 2002). Kerajaan telah membayar hutang Renong sebanyak 11.3 billion Ringgit bersamaan AS\$ 3 billion. Kerajaan menyelamatkan syarikat berkenaan kerana melibatkan nasib beribu pekerja dalam projek bandar dan luar bandar jika syarikat berkenaan tutup operasi. Selain itu, Syarikat Petronas turut menyelamatkan syarikat Proton daripada kerugian. Maju Holding yang merupakan syarikat swasta telah membantu Perwaja yang mengalami hutang yang telah dibayar oleh kerajaan sebanyak 1 billion Ringgit (FAR Eastern Economic Review, 12 November 1998).

“Perwaja steel has not worked out so well, but that is a miscalculation on my part. But if you look at the things that we do have you will find most of them are Successful.” Tun Mahathir Mohamad (FAR Eastern Economic Review, 24 JUN 1999)

Ternyata punca kejatuhan nilai ringgit telah menyebabkan ekonomi Malaysia mengalami inflasi dan telah menyebabkan syarikat-syarikat mengalami kerugian. Ketika berlaku krisis ekonomi, KDNK negara daripada 8.5% turun kepada 7.2 % pada 1997. Begitu juga dengan inflasi daripada 3.8% meningkat kepada 5% dan dianggarkan akaun semasa negara

ketika krisis adalah 13.5 billion Ringgit dengan anggaran 5% KDNK. Selain itu, akaun negara terus mengalami defisit 4% KDNK kepada 3% pada 1998 (James Chin, 1998).

Di Indonesia, Krisis Kewangan Asia pada tahun 1997 dan 1998 telah menjejaskan ekonomi Indonesia sehingga menyebabkan nilai Rupiah jatuh menjunam daripada RP2500 per dollar pada awal tahun 1997 kepada RP10,000 per dollar pada awal tahun 1998. Kejatuhan nilai rupiah telah memberi kesan buruk kepada sektor perbankan Indonesia dimana bank-bank yang dikurangkan modal berhadapan dengan nisbah pinjaman tidak berbayar yang tinggi serta pertumbuhan kredit bank yang negatif pada 59% pada tahun 1999 (Hossain A.A., 2012).

Krisis ekonomi Indonesia telah mendorong pihak berkuasa kewangan Indonesia mengambil langkah untuk mengurangkan impak krisis. Impak krisis ekonomi Indonesia telah membawa kepada kemerosotan kualiti aset bank dan meningkatkan kerugian bank akibat daripada peningkatan dalam pinjaman tidak berbayar daripada AS\$41 billion sebelum krisis kepada AS\$90 billion semasa krisis (Zulkefly, Noraini & Fathin, 2014). Selain itu, Krisis ekonomi Asia 1997 tercetus akibat daripada pengeluaran modal secara besar-besaran di Indonesia telah menyebabkan kejatuhan nilai Rupiah dan peningkatan dalam kadar faedah. Kualiti aset semakin merosot dan bank-bank di Indonesia menghadapi masalah kekurangan modal dan seterusnya inflasi meningkat kepada 58% pada tahun 1998. Menurut J. Soedradjat Djiwandono melihat bahawa krisis yang melanda Asia khususnya Indonesia kerana kombinasi kekuatan dari luar serta lemahnya struktur kewangan dan ekonomi domestik (Lilik Salamah, 2001).

Selain itu, punca krisis ekonomi Indonesia juga disebabkan hutang, rasuah dan nepotism yang berlaku di Indonesia. Pada pasca kejatuhan Suharto, siasatan dilakukan terhadap bekas Presiden Indonesia Suharto yang dituduh rasuah ketika era pemerintahannya (FAR Eastern Economic Review, 14 Mac 1999). Suharto dianggap pemimpin yang nepotism kerana lebih AS\$500 juta hilang daripada kewangan negara akibat korupsi dan nepotism terutama kepada kronik dan keluarga Presiden Suharto. Selain itu, Bambang Trihatmodjo anak kedua bekas Presiden Indonesia Suharto telah disiasat dan tidak dibenarkan keluar negara. Siasatan dilakukan dalam kes kejatuhan Bank Andromedic. Bimantara merupakan syarikat perniagaan terpenting di kawal oleh Anak Suharto iaitu Bambang Trihatmodjo dengan lebih 150 syarikat dikawal oleh beliau. Nilai aset dan projek dianggarkan lebih AS\$ 10 billion dolar dibawah Bimantara Group. Dengan projek satelit, tangki minyak, gas pipeline dan hotel mewah dibangunkan dengan hutang AS\$ 4 billion. Pada masa yang sama, anak syarikat Bimantara iaitu Bimantara Citra turun rugi AS\$500 juta dolar (Murphy, D. 1999).

Selain itu, abang Bambang iaitu Tommy juga terlibat dengan projek Kereta National namun projek itu gagal tanpa mengeluarkankan sebarang kereta dengan kerugian hutang AS\$ 600 juta dolar. Kontrak pemasangan kenderaan Mercedes, Ford dan Hyundai dan juga penciptaan kenderaan oleh Bimantara Cakra Nusa dan Bimantara Citra Automotif turut kerugian AS\$400 juta dolar (Murphy, D. 1999). Terdapat juga projek-projek diberi kepada kronik dan nepotism seperti yang berlaku dalam kontrak perdagangan dan penghantaran minyak dan gas dengan Pertamina dan Syarikat minyak negara. Pertamina telah membatalkan kontrak dan melakukan perundingan semula. Kontrak ini telah melibatkan syarikat Samudra Petrinda Asia, Bimantara Citra dan Permindo Oil Trading pemilikan oleh Bambang dan beberapa ahli perniagaan yang rapat dengan Suharto. Selain itu, nepotism dan kronik juga berlaku dalam rancangan 'Power Plants' di Jawa dan Kalimantan Timur selepas kerajaan mengeluarkan perjanjian untuk membeli jana kuasa. Kontrak Kerajaan AS\$700 juta dolar untuk pelabuhan di Bojonegara di Jawa Barat adalah kepunyaan Bambang dan rakan-rakannya dengan pemilikan saham 25%. Di anggarkan hutang keluarga Suharto dalam 104 Syarikat iaitu bernilai RP 48 Trillion bersamaan AS\$4.4 billion (FAR Eastern Economic Review, 4 Oktober 1999). Namun demikian, IBRA

telah melangsaikan hutang keluarga Suharto bagi menyelamatkan beberapa syarikat daripada muflis.

Secara umumnya, krisis ekonomi 1997 di Malaysia dan Indonesia adalah disebabkan kejatuhan mata wang dan sistem perbankan yang lemah menyebabkan hutang dan pinjaman syarikat gagal dibayar. Selain itu, ketirisan dalam kepimpinan kronisme dan nepotisme telah menambahkan lagi masalah ekonomi negara. Keadaan ini menyebabkan kedua-dua negara berusaha memulihkan krisis ekonomi bagi memastikan mata wang dan pembangunan ekonomi dapat dibangunkan semula selepas kegagalan beberapa syarikat dan bank tempatan.

Kesan Krisis Ekonomi Terhadap Malaysia dan Indonesia

Krisis ekonomi 1997 sangat memberi kesan besar terhadap ekonomi Malaysia. Tun Mahathir menyatakan Malaysia kerugian hampir AS\$300 billion iaitu RM 549 billion yang dialami negara semasa krisis kewangan Asia 1997-1998 disebabkan oleh spekulator terhadap ringgit. Perangkaan kerugian itu adalah 10 kali lebih tinggi daripada simpanan tukaran Malaysia. Selain itu, Malaysia kehilangan AS\$ 2 billion dolar dalam pasaran kewangan akibat spekulator pasaran mata wang dunia (Mark Beeson, 2000). Hutang dalam tempoh empat tahun krisis Malaysia adalah paling rendah 62% pada 1997, Indonesia 182%, Korea Selatan 214% dan Thailand 153%. Pelaburan perkilangan di Malaysia turut menerima kesan menjunam ke paras paling rendah dalam masa lima tahun sejak 1998 ketika krisis ekonomi berlaku dengan dana pelaburan Jepun merosot dua pertiga berbanding setahun lalu.

Ketika berlaku krisis ekonomi, KDNK negara Malaysia daripada 8.5% turun kepada 7.2 % pada 1997. Begitu juga dengan inflasi daripada 3.8% meningkat kepada 5% dan dianggarkan akaun semasa negara ketika krisis adalah Rm 13.5 Billion dengan anggaran 5% KDNK. Selain itu, akaun negara terus mengalami defisit 4% KDNK kepada 3% pada 1998 (James Chin, 1998). Namun begitu, ekonomi Malaysia dapat dipulihkan dengan segera walaupun dalam keadaan keadaan ekonomi yang perlahan. Tindakan pemulihan ekonomi Malaysia melihat petanda positif dimana lebih dagangan Malaysia naik 23.8% kepada RM72.3 bilion bersamaan AS\$31 billion tahun 1998 mengikut perangka Jabatan Statistik Malaysia. Kenaikan itu didorong oleh pertumbuhan eksport yang lebih kukuh iaitu 12.1% berbanding import yang naik 9.1%.

Namun demikian, situasi berbeza dengan Indonesia yang menerima kesan ekonomi yang lebih teruk dan juga turut menerima kesan kepada politik di Indonesia. Kesan terbesar dalam politik Indonesia apabila jatuhnya regim Suharto dengan order Barunya. Namun tidak mudah bagi B.J Habibie diterima oleh rakyat Indonesia kerana mereka masih menganggap B.J Habibie masih lagi dibawah kerajaan order baru dahulu yang dipelopori oleh Suharto. Ini menyebabkan lebih 8000 pelajar berdemonstrasi di Parlimen Jakarta menunjukkan anti-Habibie. Ini merupakan protes yang terbesar di Jakarta selepas kejatuhan Suharto (Jayasankaran, S. 1998). B.J. Habibie cuba melaksanakan perubahan dalam pentadbiran di Indonesia yang tidak mahu dibayangi oleh pemerintahan Presiden Suharto.

“Under Suharto you received direction and even that it was limited and done individually. Habibie emphasizes teamwork and he allows anyone to challenge him.” (Michael Vatikiotis, 1998)

Selain itu, kesan terhadap ekonomi Indonesia dapat dilihat dengan penurunan ekonomi yang merosot 13.68% dalam tahun 1998, lebih rendah daripada ramalan awal. Selain itu, Kadar

inflasi juga meningkat 77.63 peratus kepada paras tertinggi lebih tiga dekad lalu. Awal dari itu, Kerajaan Indonesia dan IMF telah meramalkan kemerosotan 15% pada tahun 1999.

Kesan terhadap sosio ekonomi Indonesia adalah terhadap peningkatan pengangguran dan pembuangan pekerja yang tinggi ketika krisis ekonomi berlaku. Mengikut statistik, hampir 64,557 hilang pekerjaan di Indonesia pada Januari hingga Mei 1998 akibat krisis ekonomi. Keadaan menjadi lebih parah apabila nilai tukaran rupiah berbanding dolar Amerika Syarikat tidak menentu dimana terdapat 85 syarikat menimbangkan untuk memberhentikan seramai 11,062 pekerja. Sementara itu, 184 syarikat lain berkemungkinan memberhentikan 51,300 pekerja jika keadaan kewangan mereka terus meleset. Di fahamkan 1006 syarikat daripada 163000 syarikat terkesan kerana krisis ekonomi yang melanda. Selain itu, Tinjauan Jabatan Koperasi dan Usahama Kecil dan Sederhana Indonesia terhadap 176,000 perniagaan kecil di semua wilayah Indonesia sebahagian di luar bandar mendapati 43% perusahaan telah menamatkan perniagaan, 25% mempunyai penurunan aktiviti dan 18% telah menghentikan operasi walaupun belum menutup sepenuhnya perniagaan. Secara umumnya, kajian mendapati perniagaan kecil mampu bertahan dengan krisis ekonomi yang berorintasikan eksport dan kurang bergantung kepada kredit (Tambunan T., 2000).

Ternyata krisis ekonomi telah memberi kesan terhadap Malaysia dan Indonesia terutama dalam pembangunan ekonomi dengan penurunan KDNK dan peningkatan inflasi. Selain itu, pemulihan yang segera oleh Malaysia mengurangkan tekanan oleh rakyat Malaysia terutama dalam sosio ekonomi berkaitan kenaikan harga barang dan juga kadar pengangguran. Indonesia yang begitu perlahan dalam memulihkan ekonomi telah memberi impak yang besar terhadap politik akibat tekanan daripada rakyat. Selain itu, kesan terhadap sosio ekonomi Indonesia juga telah menyebabkan berlakunya kadar pengangguran yang tinggi selain daripada kadar kemiskinan yang meningkat akibat ekonomi yang merudum.

Cabaran Hubungan Politik Malaysia dan Indonesia Pasca Krisis Ekonomi 1997

Kejatuhan regim Suharto dan digantikan dengan Bacharuddin Jusuf Habibie atau dikenali dengan B.J. Habibie tidak mengugat hubungan baik Malaysia dan Indonesia. B.J. Habibie menyatakan rakyat Indonesia dan rakyat Malaysia ibarat sebagai 'satu nafas satu rumpun'. B.J. Habibie menghargai sokongan Malaysia terhadap usaha Indonesia memulihkan kegawatan ekonomi dan politik Republik Indonesia. Walaupun terdapat krisis politik di Malaysia antara Anwar Ibrahim dan Tun Mahathir yang dilihat B.J. Habibie mempunyai hubungan baik dengan Anwar Ibrahim, namun hubungan kedua-dua negara masih baik. Dalam kes Anwar Ibrahim, Tun Mahathir telah menghantar Menteri Pembangunan Luar Bandar iaitu Annuar Musa untuk menerangkan perkara sebenar tindakan yang diambil terhadap Anwar Ibrahim kepada Kabinet B.J. Habibie di Indonesia. Ini adalah sebagai reaksi tindakbalas adanya sokongan pihak Kabinet Indonesia iaitu bekas Menteri Kewangan Indonesia Mar'ie Muhammad yang bertemu Anwar Ibrahim untuk menunjukkan tanda simpati kepada Anwar Ibrahim (FAR Eastern Economic Review, 8 Oktober 1998).

Pada awal 1999, Tun Mahathir telah berjumpa dengan Presiden B.J Habibie di Indonesia. Kebanyakan pemerhati melihat lawatan ini adalah bertujuan mengukuhkan hubungan dua hala kedua-dua negara selain membincangkan masalah melibatkan kedua-dua negara. Selain itu, perjumpaan Tun Mahathir dan B.J Habibie juga berkaitan dengan projek Batam yang ada perubahan draf kerana sebelum ini perbincangan dilakukan dengan Anwar Ibrahim. Pembangunan Pulau Batam dan Bintan adalah satu bukti kombinasi kerjasama ekonomi yang berkesan antara Singapura, Johor dan Indonesia dibawah konsep segitiga ("konsep segitiga berkesan,"1991).

Selain itu, isu sempadan zon khas ekonomi antara Indonesia dan Malaysia di Selat Melaka yang perlu ditetapkan dengan garisan pemisah yang jelas turut menjadi agenda utama perbincangan dua hala Malaysia dan Indonesia. Isu ini telah dibawa oleh Encik Ali Alatas iaitu Menteri Luar Indonesia yang menegaskan peri pentingnya mesyuarat pakar-pakar dari kedua-dua negara berbincang mencari penyelesaian terbaik (“Saran jelaskan batasan Indonesia,”1997). Selain itu, Isu yang mendapat perhatian serius Malaysia dan Indonesia isu Wilayah Ligitan dan Sipadan yang berada difasa akhir untuk dibawa kes berkenaan ke Mahkamah Keadilan Antarabangsa pada 2 November 1998. Persoalan tentang status Pulau Sipadan dan Pulau Ligitan telah mula dibincangkan sejak tahun 1969 apabila Indonesia membantah cadangan wilayah pelantar laut Malaysia yang memasukkan Pulau Sipadan dan Ligitan (Nik Anuar, 2003).¹ Indonesia mendakwa kedua-dua buah pulau tersebut milik Indonesia. Perkara ini sekali lagi dibangkitkan dalam pertemuan Presiden Suharto dengan Perdana Menteri Malaysia, Hussein Onn di Kuantan pada tahun 1980. keadaan ini berlaku apabila Malaysia mengeluarkan peta baharu pada tahun 1979 yang memasukkan Pulau Sipadan dan Ligitan ke dalam wilayah Malaysia. Namun pada 2 November 1998, kedua-dua negara bersetuju membawa Kes ke Mahkamah Keadilan Antarabangsa (ICJ) selepas kedua-dua pihak bersedia untuk menerima sebarang keputusan mahkamah tanpa sebarang prasangka.

Kesan Terhadap Pelaburan dan Perdagangan

Krisis ekonomi 1997 dan 1998 ternyata memberi kesan terhadap firma-firma Malaysia yang melakukan pelaburan di Indonesia. Banyak firma Malaysia di Indonesia terpaksa menghentikan operasi mereka ketika berlakunya krisis ekonomi. Menteri Perdagangan dan Perindustrian Antarabangsa, Rafidah Aziz menyatakan perkembangan politik dan masalah kewangan di Indonesia telah menyebabkan beberapa firma menutup operasi dan hanya kembali apabila keadaan menjadi stabil (“Banyak Firma Malaysia,”1998). Selain itu, terdapat juga aduan yang diterima oleh Rafidah Aziz tentang syarikat industri perladangan Malaysia kehilangan hak tanah yang telah di tuntun oleh rakyat tempatan selepas Indonesia gagal memulihkan ekonomi negara dengan segera. Ini telah menjejaskan firma Malaysia di Indonesia yang rugi akibat kegagalan ekonomi Indonesia.

“Many Malaysian plantation firms operating in Indonesia have lost large tracts to “land grabs” either by locals or their own workers. The failure of the Indonesian government to be firm in handling cases like this is what is worrying Malaysian businessmen interested” (“Malaysian Lose Land in Indonesia,” 2001)

Ketika Malaysia dan Indonesia sedang berusaha memulihkan semula ekonomi negara. Masalah Jerebu berlaku di ruang udara Malaysia dan Singapura akibat kebakaran hutan di

---

¹ Pulau Ligitan dan Sipadan dua pulau kecil di Laut Sulawesi di pesisiran tenggara negara Malaysia di Sabah. Dua Pulau yang menjadi pertikaian antara Malaysia dan Indonesia adalah terletak berhampiran dengan pantai Sabah iaitu Teluk Sibuku. Pada 1930, Kerajaan Borneo Utara telah mengistiharkan Pulau Sipadan sebagai kawasan *Bird's Sanctuary* di bawah Ordinan Tanah Borneo Utara, 1933. Apabila Borneo Utara atau Sabah menyertai Malaysia pada tahun 1963, Kerajaan Malaysia telah mengistiharkan Wilayah Pelantar Laut baru berasaskan Konvensyen Undang-Undang Laut 1958. Pulau Sipadan dan Pulau Ligitan adalah termasuk dalam wilayah Pelantar Laut Malaysia. Lihat Nik Anuar (2003). Pulau Sipadan dan Pulau Ligitan: Statusnya Dari Segi Sejarah. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

Indonesia. Dalam usaha ini, Kerajaan Malaysia dan Indonesia telah bersepakat meningkatkan kerjasama dalam menangani isu jerebu. Kebakaran hutan yang menyebabkan jerebu telah memberi kesan ancaman kesihatan serantau. Kebakaran hutan berlaku di Timur dan Selatan Sumatra, Kalimantan, Sulawesi Utara dan Irian Jaya. Antara kerjasama Malaysia dan Indonesia bagi menangani isu jerebu ialah kerjasama dalam aspek bidang maklumat mengenai gejala El-nino khususnya di Wilayah Kalimantan dan Sumatera. Selain itu, tindakan pencegahan pasukan sukarela memadam kebakaran dan pembuat hujan tiruan turut digerakkan. Malaysia juga menawarkan bantuan latihan memadam kebakaran hutan kepada Indonesia bagi memastikan masalah jerebu ini dapat ditangani dengan secepat mungkin (“Masalah yang Menanti Bencana Jerebu,” 1997).

Pada 9 September 2000, hubungan ekonomi Malaysia dan Indonesia terus terjalin bersama dengan mewujudkan forum perdagangan Malaysia dan Indonesia yang diadakan di Istana Negara, Jakarta Indonesia. Forum ekonomi Malaysia dan Indonesia satu peluang yang baik untuk membincangkan cabaran-cabaran ekonomi serta merangka strategi-strategi yang sesuai untuk mengatasi bersama. Dalam ucapan Dr Mahathir ketika forum berkenaan mengatakan bahawa kedua-dua sektor swasta Malaysia dan Indonesia telah memainkan peranan yang penting dalam meningkatkan hubungan atau masyarakat dagang kedua-dua negara. Krisis ekonomi telah memberi kesan kepada hubungan perdagangan diantara Malaysia dan Indonesia. Syarikat-syarikat Malaysia terutama dalam sektor pembinaan dan hartanah telah menjadi tenat akibat kemerosotan ekonomi. Malaysia dan Indonesia telah berusaha dengan cergas untuk memulihkan operasi yang sedia ada bagi mencari jalan untuk memperkembangkan hubungan perdagangan dan pelaburan dalam suasana ekonomi baharu. “*Malaysia is advanced in Research and Development, we have the labour and the land.*” Ginandjar Kartasasmita, Ketua Menteri Ekonomi Indonesia. Kenyataan Ginandjar menunjukkan bahawa ekonomi Malaysia dan Indonesia saling memerlukan kerana mempunyai kekuatan ekonomi masing-masing.

Malaysia melihat Indonesia merupakan rakan dagang yang ketiga terbesar dalam ASEAN manakala daripada segi perdagangan global, Indonesia merupakan rakan dagang Malaysia yang ke-13 terbesar pada tahun 1999. Kesenambungan pasca krisis, beberapa syarikat Malaysia bersedia menilai semula operasi mereka di Indonesia yang kebanyakan adalah komited untuk terus aktif di Indonesia. Ini menggambarkan keyakinan Malaysia dalam prospek jangka pertengahan dan panjang di Indonesia. Selain itu, hubungan perdagangan Malaysia dan Indonesia terus diperkukuhkan dengan beberapa perjanjian dua hala perdagangan dan pelaburan kedua-dua negara. Di antara perjanjian yang terlibat adalah perjanjian jaminan pelaburan yang buat pada 22 Januari 1994. Perjanjian mengenai pengelakkan pengecualian cukai dua kali pada 22 Januari 1991 dan perjanjian perdagangan 16 Oktober 1973 yang membuktikan bahawa kedua-dua negara mempunyai hubungan yang aktif dalam ekonomi.

KESIMPULAN

Kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia era Tun Mahathir dapat dirumuskan bahawa Indonesia merupakan rakan strategi penting ekonomi terutama dalam pelaburan dan perdagangan sektor peladangan. Walaupun terdapat kerjasama ekonomi yang lain namun aktiviti perladangan kelapa sawit dan getah menjadi destinasi utama pelaburan Malaysia ke Indonesia. Namun begitu, cabaran yang dihadapi yang telah menjejaskan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia. Kajian menunjukkan cabaran terbesar dihadapi kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia adalah ketika krisis ekonomi Asia 1997 yang memberi kesan kepada pelaburan Malaysia di Indonesia. Beberapa kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia juga

terbantut kerana terpaksa mengatasi masalah dalaman ekonomi dan kewangan negara masing-masing bagi memulihkan semula ekonomi.

Terdapat dua faktor penting dalam memastikan fokus dan cabaran kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia dapat dimajukan iaitu pertama, hubungan politik Malaysia dan Indonesia harus terus diperkukuhkan tanpa ada isu atau konflik yang menjejaskan aktiviti ekonomi kedua-dua negara. Kedua, perjanjian dan sistem ekonomi yang selari dengan persekitaran antarabangsa bagi mengekalkan momentum kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia. Dengan ini, segala cabaran hubungan kerjasama ekonomi Malaysia dan Indonesia terutama dalam bidang perdagangan dan pelaburan dapat diatasi secara efektif jika berlaku semula krisis ekonomi.

RUJUKAN

- Apec's Background. (1998, November 19). *Far Eastern Economic Review*. p. 44.
- Banyak Firma Malaysia Henti Operasi. (1998, Mei 25). *Berita Harian*.
- Beeson, M. (2000). Mahathir and The Markets: Globalisation and The Pursuit of Economic Autonomy in Malaysia. *Pacific Affairs*. University of British Columbia, 73(3), 335-351.
- Dapat Bantu Johor Jadi Pusat Pelaburan Penting di Asia Pasifik. (1990, Jun 17). *Berita Harian*, p. 4.
- Guthrie unit wins deals. (1991, Jun 12). *The Business Times*. p. 1.
- Guthrie Keen to Buy more Plantations. (2001, Jun 23) *The Business Times*, p.13.
- Golden Hope in RM\$600 M Indonesia Oil Palm Joint Venture. (1996, Mac 1). *The Business Times*, p. 16.
- Habibah, Hamzah, & Ari Kurnia. (2009). Jaringan Strategik Negeri-Provinsi Sebagai Alternatif Untuk Memperkasakan Jaringan Ekonomi Wilayah Malaysia-Indonesia. *Prosiding PERKEM* 4(1), 89-103.
- Hossain, A.A. (2012). *Macroeconomic and Monetary Policy Issues in Indonesia*. Amerika Syarikat: Routledge.
- James Chin. (1998). Malaysia in 1997: Mahathir's Annus Horribilis, *Asian Survey*. A Survey of Asia. University of California Press, 38(2), 183-189.
- Jambatan Rentang Selat Melaka Mahathir dan Suharto rancang hubungkan Malaysia dan Sumatera. (1997, Jun 16). *Berita Harian*
- Jayasankaran, S. (1998, November 12) 'Prime Mover,'. *Far Eastern Economic Review*, p. 16.
- Jomo, K.S. (1998). *Financial of Liberalization, Crisis and Malaysia Policy Responses*, World Development Report 26(8/1565).
- Jomo, K.S. (2001). Pathways Through Financial Crisis Malaysian, *Global Governance*, 12(4), *Lynne Rienner*. 489-505.
- Kalimantan Barat Mahu Pancing Pelabur Luar. (1994, Julai 29). *Berita Harian*, p.7.
- Kerjasama Terus Erat. *Berita Harian*, (1994, Disember 31). *Berita Harian*, p. 11.
- KLK To Developing Land in Indonesia. (1994, Ogos 17). *The Straits Times*, p. 39.
- KL Companies Lost Out in Indonesia. (2001, Januari 30). *The Straits Times*, p.7.
- Kuala Lumpur Mungkin Ambil Pekerja Indonesia. (1991, Ogos 12). *Berita Harian*, p. 2.
- Kuala Lumpur Kepong to Build 2 mills in Indonesia. (2001, September 6). *The Business Times*, p. 9.
- Kumpulan Guthrie unit Signs Mou. (1994, November 19). *The Straits Times*, p. 44.

- Konsep Segitiga Berkesan. (1991, September 28). *Berita Harian*, p. 8.
- Lilik Salamah (2001). Lingkaran Krisis Ekonomi Indonesia. *Masyarakat Kebudayaan dan Politik* (14), 65-76.
- Malaysia Mahu Mengambil 17,000 Pekerja Asing (1994, Julai 8). *Berita Harian*. p. 3.
- Malaysia's Lose Land in Indonesia. (2001, Januari 30). *Today*, p. 10.
- Masalah yang Menanti Bencana Jerebu. (1997, September 30). *Berita Harian*, p. 4.
- Mcbeth, J. (1999, Januari 14). 'Regional Briefing'. *Far Eastern Economic Review*, p. 10.
- Mohd Nazari (2002). Foreign Capital and Sovereignty: A Comparative Study of Malaysia and South Korean Experience during the Asian Financial Crisis: *Asia Business & Management* 1(3), 329-340.
- Mohd Hizam & Zafir Mohamad. (2008). Kesan Kegawatan Ekonomi ke atas Perniagaan Kecil: Penemuan dalam Perniagaan Francise. *Jurnal Ekonomi Malaysia* (42), 45-63.
- Mohamad Radzi, Abd Ghapa, Zubaidah & Azharudin. (2013). Rekonsiliasi Hubungan Malaysia-Indonesia Dalam Konteks Regionalism Asia Tenggara. *Malaysia Journal of History, Politics & Strategy UKM*, 40(1) (July 2013), 177-197.
- MOU Segitiga Pertumbuhan dimeterai esok. (1994, Disember 16). *Berita Harian*. p. 1.
- Murphy, D. (1999, Mei 13). 'Things Fall Apart'. *FAR Eastern Economic Review*, p. 10.
- Murphy, D. (1999, Mei 13). 'The Money Pit', *FAR Eastern Economic Review*, p. 12.
- Nik Anuar. (2003). *Pulau Sipadan dan Pulau Ligitan: Statusnya Dari Segi Sejarah*. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Nik Rozana, Chubashini, Mohd Khairul, Nor Amna & Mohd Fairuz. (2015). Kajian Perjanjian Kawasan Perdagangan Bebas dan ASEAN (AFTA) dan Kesannya Kepada Pengeluaran, Perdagangan dan Pelaburan Sektor Pertanian di Malaysia. *Laporan Kajian Sosioekonomi 2015*. Pusat Penyelidikan Ekonomi dan Sains Sosial, MARDI.
- Oil Palm Investment. (1995, Jun 29). *The Straits Times*, p. 37.
- Pelaburan Kerantauan. (1991, Februari 11). *Berita Harian*. p. 4.
- Perjanjian Asas Status Sipadan dan Ligitan. (2002, Jun 4). *Utusan Melayu*, p.1.
- Rohani & Zuhilmi. (2012). Malaysia-Indonesia: Pengalaman Hubungan Dua Negara Serumpun. *Political Managements and Policies in Malaysia*. pp. 223-235.
- Ruhanas Harun. (2005). Kerjasama dan Konflik dalam Hubungan Malaysia-Indonesia, *University Malaya Press*.
- Saran Jelaskan Batasan Indonesia dan Malaysia di Selat. (1997, Ogos 15). *Berita Harian*. p. 12.
- Segitiga Pertumbuhan Indonesia, Malaysia, Thailand ditandatangani. (1994, Jun 16). *Berita Harian*.
- Segitiga Terbaru. (1994, Mac 27). *Berita Harian*. p. 3.
- Seminar Teroka Peluang Niaga di Sumatera. (1996, April 19). *Berita Harian*. p. 16.
- Tambunan, T. (2000). The Performance of Small Entrprise During Economic Crisis, Evidence from Indonesia: *Journal of Small Business Management* 38(4), 93-101.
- Tabung Haji Labur Ladang Kelapa Sawit di Riau (1995. September 6). *Berita Harian*.
- Vatikiotis, M. (1998, November 5). The Reform Tango. *Far Eastern Economic Review*, p. 11.
- Zulkefly, Noraini & Fathin. (2014). Adakah Saluran Pinjaman Bank Dasar Monetari Relevan? Kajian Data Panel dari Indonesia. *Jurnal Pengurusan* (40), 151-161.

MAKLUMAT PENULIS

MOHAMAD AKMAL IBRAHIM

Calon Doktor Falsafah Jabatan Sejarah,
Fakulti Sains Kemanusiaan (FSK),
Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI).
akmalibrahim13@yahoo.com